

Jelena Vasiljević

Može li građanstvo biti zasnovano na solidarnosti?

Obnovljeni interes za solidarnost

O solidarnosti se u poslednje vreme mnogo govori. Iza sve brojnijih vesti o posrnutim nacionalnim ekonomijama, ekološkim katastrofama, izbegličkoj krizi i ratu na Bliskom istoku, raste neumoljivo i broj ljudi koji su izgubili sigurnost, platu i posao, krov nad glavom, neretko i svoje najmilije, i koji se obraćaju svetu za pomoć. Mediji i društvene mreže preplavljeni su pričama o „običnim“ građanima koji pružaju utočište, hranu i drugu podršku onima kojima je neophodna. Ove nam priče govore o ljudskom saosećanju jednako koliko i o neagilnosti i inertnosti državnih i međunarodnih institucija; izostanak njihove adekvatne reakcije kompenzuju akcije dobrovoljaca, zabrinutih i samilosnih građana sa svih strana sveta. Ti akti solidarnosti samoorganizovanih pojedinaca ponekad se opisuju kao mogući odgovori na savremenu društvenu i političku krizu; kao potencijalni modeli za drugačije, navodno bolje socio-ekonomsko uređenje, drugim rečima, kao politički instruktivni.¹ Ključno pitanje u odnosu na koje se orijentiše ovaj tekst jeste pitanje da li je solidarnost politički upotrebljiv pojam. Šta znači zasnovati političku zajednicu na principima solidarnosti? Možemo li aktima solidarnosti, kroz pomoć i podršku drugima, uticati na promene u odnosima moći i delovati u pravcu konstituisanja novog političkog poretka? Drugim rečima, može li solidarnost biti politička? I ukoliko može, da li je opravdano pretpostavljati da su solidarne politike politike progresa i emancipacije, ili solidarnost može nositi i konzervativni predznak?

¹ Videti na primer <http://www.theguardian.com/world/2015/jan/23/greece-solidarity-movementcooperatives-syriza>, i http://greesolidarity.org/?page_id=1114, pristupljeno 25. marta 2016.

Solidarnost i politička zajednica se u teoriji često misle zajedno, uglavnom kroz ideju da kohezivne sile solidarnosti pomažu transformaciju pojedinaca u pripadnike zajednice. Međutim, savremena politička i društvena teorija oskudevaju u pokušajima da se ponudi koherentan okvir i sistematična analiza uloge solidarnosti u izgradnji tkiva političkih zajednica (Hechter 1988; Bayertz 1999; Arnspenger and Varoufakis 2003; Scholz 2008). Osim toga, društvenoteorijska tumačenja solidarnosti uglavnom su polazila od toga da je reč o *datoj* odlici svake grupe ili pretpostavljenoj suštini zajedničkog delovanja. Tako, na primer, mehanička i organska solidarnost, iz čuvene Dirkemove (Durkheim) teorije, proishode iz specifičnog karaktera pojedinaca i grupa (Durkheim 1991). Takođe, najčešće se pretpostavlja da do solidarnosti dolazi među akterima koji su međusobno *slični*, ili, kako sugerše teorija racionalnog izbora, koji teže da postignu *isti cilj*. Drugim rečima, solidarnost se retko tematizuje kao tip odnosa koje tek treba *stvoriti*, kao proces koji se kreira i koji i sâm ima transformativni potencijal – mogućnost da ospori stare i ustanovi nove političke i društvene poretke.

Savremeni kontekst višestrukih političkih kriza, pomenut na početku teksta, postavio je solidarnost u centar društvenih rasprava, prvenstveno kao moralni korektiv, kao zanemareni aspekt međuljudskog ponašanja, s navodnim potencijalom da proizvede politike koje mogu nadići trenutnu krizu kapitalizma i liberalno-reprezentativne demokratije (Bauman 2013). Na neki način, može se reći da je solidarnost postala ključna reč u novom talasu utopijskog mišljenja. Međutim, ovaj savremeni interes za solidarnost ima i svoje kritičare, i to upravo među zagovornicima alternativnih modela ekonomskog i političkog uređenja. Kritičari ukazuju na to da je solidarnost nedovoljno politička, da potencira afektivne individualne i grupne reakcije, te da naglašava etiku neposrednog delovanja umesto sistemski, institucionalna rešenja; da je ona zapravo verni pratilac neoliberalnih politika koje su normalizovale očekivanje da direktna solidarnost popuni institucionalnu prazninu nastalu urušavanjem države blagostanja i sistemskih mera socijalne politike. Zbog svoje navodne usklađenosti s neoliberalnim principima vladavine i formulom „uradi sam“ (do it yourself), mnogi radikalni koncepti, poput aktivnog građanstva, direktne akcije, ali i solidarnosti, smatraju se kooptiranim u politiku glavnog toka (v. npr. Joseph 2013). Međutim, svaka dublja analiza političkih dimenzija solidarnosti zahtevala bi da se ovaj pojam istra-

ži i kroz analizu odnosa koje on gradi s drugim pojmovima neraskidivo vezanim uz ideju političke zajednice.

Solidarnost i građanstvo² – paradoksalni savez

Namera mi je da u ovom radu analiziram političku vrednost solidarnosti s obzirom na mesto i funkciju ovog pojma u različitim teorijama i modelima građanstva. Postoji nekoliko razloga za to. S jedne strane, ukoliko nas solidarnost zanima kao nešto više od skupa izolovanih gestova i akcija, odnosno ukoliko nas zanima kapacitet solidarnog delovanja za promenu političkog poretka, moramo uvezati ovaj pojam u mrežu drugih pojmova koji se odnose na ideale i vizije političke zajednice. Bez sumnje, građanstvo je jedan takav pojam. S druge strane, kada je reč o teorijama i modelima građanstva, oni gotovo neizostavno pretpostavljaju neke aspekte solidarnosti kao fundamentalne – o ovome će uskoro biti više reči. Uprkos tome, građanstvo i solidarnost stoje u duboko paradoksalnom odnosu, što se potencijalno može odraziti na sva dalja nastojanja da se solidarnost angažuje kao politički princip. Ukratko, građanstvo je istovremeno inkluzivan i isključujući pojam. Inkorporirajući u sebe sve, nominalno, jednakopravne građane, ono takođe podrazumeva i postojanje granica (najčešće, mada ne isključivo, državnih) izvan kojih ostaju stranci, odnosno građani drugih zajednica. Solidarnost pak gubi na značaju ukoliko biva svedena na delovanje unutar (nacionalno) omeđenog prostora.

Građanstvo je neodvojivo od pojma političke zajednice; obuhvatajući dimenzije statusa, prava i identiteta (Joppke 2007) ono zajednici obezbeđuje „pravni temelj i društveni lepak“ (Shafir 1998: 3). Ono je „suštinski vezano, s jedne strane, za ideju individualnih prava, a s druge, za ideju pripadnosti konkretnoj zajednici“ (Kymlicka and Norman 1995: 283). Iznad svega, reč je o relacionom konceptu koji povezuje tri konstitutiv-

² Građanstvo je nedostatan i neprecizan prevod pojma *citizenship* na srpski jezik. U ovom radu ono ne konotira građanski sloj, posebnu grupu stanovnika (urbanu) ili neku ideološku skupinu ili sistem uverenja (kao na primer u kovanici *građanska Srbija*), već se odnosi na ukupnost uređenja jedne političke zajednice s obzirom na statute, prava i pripadnost njenih članova. Dakle, u ovom kontekstu reč građanstvo obuhvata i skup zakonskih regulativa koje se odnose na građane jedne države (u sebe uključuje *državljanstvo*, ali i građanska prava i statute), ali i na uslove društvenog života u jednoj političkoj zajednici – što su sve značenja sadržana u pojmu *citizenship*. Više o problemu prevođenja ovog pojma v. u Vasiljević 2016: 14–16.

na elementa: pojedinca, zajednicu, i (pravno regulisan) odnos između njih (Wiener 1999: 199). Stoga, nadilazeći pitanja formalnih statusa i prava (kao i obaveza), građanstvo se odnosi i na šira društvena pitanja pripadnosti i članstva u zajednici: ko pripada (ko *treba* da pripada; pod kojim uslovima), ko je izostavljen (i zašto), kakve odnose među sobom grade sugrađani, kakvi su odnosi između građana i države, kakva je priroda odnosa između građana i ne-građana (stranaca). Ovi odnosi nisu samo rezultat političkih i ustavnih rešenja, već su u znatnoj meri oblikovani, usmereni i posredovani javnim diskursom i duboko uvreženim narativima, u kojima motiv solidarnosti igra važnu ulogu. Ideja solidarnosti sa sunarodnicima koji su upućeni na zajedničke državne institucije poduprla je razvoj *nacionalnog građanstva* u njegovim začetcima (Brubaker 1992). *Socijalno građanstvo* (pravo na obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu itd.), koje se gradilo na temelju institucionalizovane preraspodele nacionalnog bogatstva, oslanjalo se na ideje solidarnosti sa ekonomski ugroženim sugrađanima; najzad, zahtevajući priznavanje različitosti, *multikulturalno građanstvo* naglašava solidarnost unutar etničkih i religijskih grupa, itd.

Solidarnost, dakle, kao *diskurzivni trop*, svoje mesto nalazi u različitim narativima i interpretativnim okvirima, podupirući različite ideje i ideale građanstva. Pa ipak, iako je građanstvo teško tematizovati bez pozivanja na solidarnost, ona se u njegovim okvirima najčešće podrazumeva, uzima zdravo za gotovo, a retko teoretizuje i tumači. Dve osnovne tradicije ili generativni „ideali građanstva“ (Pocock 1998), republikanski i liberalni model, razvijani u antičkoj Grčkoj, odnosno Rimu, potenciraju važnost zajednice i zajedništva, ali u prvi plan stavljaju pojedinca i karakteristike koje ga čine građaninom – radije nego prirodu veze koja se među građanima uspostavlja. Republikanska vizija čoveka kao *zoon politikon* vrednovala je građanina kao slobodnog i delatnog (muškarca koji poseduje imovinu), kao onog „ko može i hoće da se pokorava i da vlada“, u skladu s čuvenom Aristotelovom formulacijom. Građanin starog Rima pak je vremenom postajao *legalis homo*, čovek kome se prava priznaju i štite. Obe tradicije su upisane u savremeni model građanina/građanke, kao slobodne, punopravne individue koja dela u svojoj političkoj zajednici. Ali koja je bila uloga solidarnosti u evoluciji ideje građanstva?

Tokom moderne istorije, građanstvo se izgrađivalo i kao specifičan prostor *borbe* – za uključenje u političku zajednicu, za priznanje prava

koja su vremenom postala osnovna paradigma za razumevanje suštine ljudskosti. Jednakost i priznanje, borba za uključanje u zajednicu jednakih i jednakopravnih, izrasli su u principe koji su nadahnjivali borbu za osvajanjem i proširenjem građanskih prava. Teorije društvenog ugovora postulirale su *prirodna* i *neotuđiva* prava ljudskih bića okupljenih u zajednici. Američka i Francuska revolucija, kroz Ustav Sjedinjenih Američkih Država i Deklaraciju o pravima čoveka i građanina transformisale su, makar i samo deklarativno, sve priznate članove zajednice u jednake građane. Iako su mnogi ostali isključeni iz građanskog statusa, prvenstveno žene i robovi, time je uspostavljen novi ideal građanstva i započeta je nova era borbe za građanska prava. Te borbe su, oličene u pokretima poput abolicionizma ili borbe za univerzalno pravo glasa, kroz čitav devetnaesti i dobar deo dvadesetog veka dodatno naglašavale ideale jednakosti i solidarnosti. Borbe za ukidanje ropstva i za univerzalno glasačko pravo posebno su se oslanjale na principe solidarnosti, jer su u pitanju bili međunarodni pokreti, gde je postojala izražena potreba za nadnacionalnim vezama, uzajamnim priznanjem i podrškom i što masovnijim pritiskom na nacionalne vlade.

Do zbližavanja pojmova solidarnosti i građanstva došlo je usled dva istorijska trenda. S jedne strane, zajedničkom borbom za univerzalno pravo glasa i druga građanska prava građane su solidarne mreže koje su povezivale obespravljene iz raznih nacionalnih zajednica. S druge strane, te iste borbe su pomogle da se učvrsti pojam *nacionalnog građanstva* i nacije-države kao njegovog okvira – gde je bila potrebna solidarnost *unutar* nacije – koja se često konstruisala i održavala uz pomoć nacionalističkih ideologija. Na izvestan način, ova *intra*-nacionalna solidarnost je podriivala njene *inter*-nacionalne oblike, naročito onda kada su ovi potonji pretili da podriju interese samih nacija-država. Evo kako je Bali-bar (1988) objasnio ulogu uspona jednakog (univerzalnog) građanstva u gušenju međunarodnog radničkog pokreta:

...nacionalizam, u svom modernom obliku, u celosti je zasnovan na kontekstu klasne borbe i „socijalnog pitanja“ koje je nastojao da stavi pod kontrolu i, po mogućnosti, istisne. Negiranje klasnog identiteta i afirmacija nacionalnog identiteta idu ruku pod ruku ... priznanje „opšteg glasačkog prava“ u bliskoj je vezi s imperijalizmom ... „Opasnim klasama“ se pristup građanstvu dozvoljavao ... samo pod uslovom da se i same transformišu u konstitutivni deo „tela“ nacije, samim tim i u

(prave ili zamišljene) gospodare ili, tačnije, nadzornike imperijalne dominacije. (Balibar 1988: 726)

Sada već možemo da naslutimo kako solidarnost i građanstvo, naročito solidarnost *unutar* građanstva, izgrađuju specifičan, problematičan odnos. No ipak, istorijsko iskustvo dva svetska rata, zajedno s turbulentnim međuratnim periodom – koje je svedočilo dotad neviđenom talasu izbeglica, kada je nekoliko desetina hiljada ljudi bilo tretirano ispod svakog dostojanstva, prevashodno stoga što nisu imali nikakav građanski/državlanski status – učvrstilo je uverenje da je građanstvo ono osnovno „pravo na prava“ (Arendt 1951). Potom, u svetu nakon Drugog svetskog rata, politički poredak na Zapadu, te trijumf države balgostanja dodatno je potvrdio (specifičnu) ulogu solidarnosti u konsolidovanju građanstva. Ovo je dobro osvetljeno u čuvenom predavanju/eseju T. H. Maršala (T. H. Marshall 1998) o građanstvu i društvenoj klasi („Citizenship and the Social Class“), napisanom 1949. godine, gde je Maršal predstavio istoriju institucije građanstva Velike Britanije kao istoriju borbe između kapitalizma, koji stratifikuje društvo, i građanskih prava koja principijelno streme jednakosti svih, te tako amortizuju efekte kapitalizma. Ovaj esej Maršal je zaključio optimističnim pogledom na svoju vremensku epohu, jer se u njoj predano radilo na učvršćivanju *socijalnog* građanstva³ (jednak pristup zdravstvenoj nezi, obrazovanju i drugim socijalnim servisima) koje je navodno transformisalo čitavu populaciju posleratne Britanije u jedinstvenu klasu građana.

Veza solidarnosti i građanstva je, dakle, u novijoj istoriji, uglavnom podrazumevala prihvatanje novog društvenog ugovora u skladu s kojim se jedan deo nacionalnog bogatstva mora distribuirati (uglavnom putem oporezivanja i kroz kanale institucija za socijalnu sigurnost i pomoć) na takav način da odgovori na ideale jednakog građanstva. Međutim, kao što vrlo dobro znamo, ovaj ugovor je već doveden u pitanje, baš kao i ideja univerzalnog građanstva kako ga predstavlja Maršalov esej. Izazovi koji su ga doveli u pitanje, kao i pokušaji da se rekonceptualizuje sam pojam građanstva, što ću ukratko dotaći u redovima koji slede, otvorili su nova tumačenja građanske solidarnosti.

³ T. H. Maršal deli instituciju građanstva na tri grupe prava koje su se istorijski sukcesivno razvijale nadovezujući se jedna na drugu: građanska (u užem smislu) prava, politička prava i socijalna prava.

Novi društveni pokreti, udruženi s rastom identitetskih politika od šezdesetih godina dvadesetog veka naovamo, takođe su destabilizovali univerzalno građanstvo i ideale jednakosti u političkim i socijalnim pravima. *Kultura* i *identiteti* su postali novi prostori borbe, uz sve učestalije tvrdnje da takozvani univerzalni građanin zapravo ima pol, etnicitet, religiju itd. – rečju da nipošto nije univerzalan (Nash 2000). Ovo dovođenje u pitanje formalne jednakosti, uz razotkrivanje skrivenih i neprepoznatih nejednakosti, transformisalo je razumevanje političkog unutar građanstva i artikulisalo nove pozive na solidarnost među (i sa) različitim manjinskim i marginalizovanim grupama. Sveukupni *kulturni zaokret* (*cultural turn*) i rastuća važnost *politika priznanja* preformulisali su borbu za građanska prava, prevashodno zalaganjem za *različita prava* za različito marginalizovane grupe kroz nove normativne modele kao što su grupno-diferencirano građanstvo i multikulturno građanstvo (Marion Young 1989; Kymlicka 1995). Ovo je otvorilo nove debate o mestu i ulozi solidarnosti unutar institucije građanstva. Dok zastupnici različitih varijanti multikulturnog građanstva insistiraju na potrebi za solidarnošću s onima koji se osećaju isključeno i marginalizovano – a ta solidarnost podrazumeva prihvatnje specijalnih prava, izuzeće od nekih zakona i kulturnu osetljivost u domenu javnih politika i diskursa – kritičari multikulturnih politika kao učinak njihove primene ističu getoizaciju građana i posledični gubitak solidarnih veza unutar šire zajednice (Carens 2000; Barry 2001; Phillips 1999). Ova promena u razumevanju građanske solidarnosti koincidirala je s prelaskom s politika redistribucija na politike priznanja (Fraser 1995). Iako su autori poput Kimlike (Kymlicka 2009) insistirali na tome da borba za jednu grupu prava (kulturnih) ne mora biti praćena umanjnjem druge vrste prava (socijalnih), teško je ne primetiti rastući trend razdvajanja kulturnih problema od socioekonomskih, a taj trend koincidira s rastom politika identiteta (Phillips 1999) i prevlašću kulturnih nad socijalnim politikama (Fraser 1997: 2).

Osim ovih promena u paradigmi građanskih zahteva i prava, građanstvo je rekonceptualizovano i s obzirom na procese globalizacije. Pojava kovanica kao što su kosmopolitsko građanstvo, postnacionalno građanstvo, de-nacionalno građanstvo itd. (Bosniak 2000; Soysal 1998), simptomatična je jer otkriva kako procesi ubrzane globalizacije utiču na nova promišljanja mesta i uloge građana i građanstva u svetu kojim više ne dominiraju isključivo nacije-države, već i globalni interesi, međunarodne institucije i politika, kao i sve brži i masovniji protok ljudi i kapitala. S tim

u vezi, htela bih da se ukratko osvrnem na dva modela građanstva koji polaze upravo iz ovih uvida i teže da usklade prava i dužnosti građana s obzirom na nove globalne uslove. *Ekološko građanstvo* kreće od potrebe za pravednom „raspodelom“ ekološkog prostora i zalaže se za novi vid političko-pravnih regulacija, zasnovanih na meri *ekološkog otiska*, gde bi oni koji proizvode veći otisak morali biti pravno odgovorni onima čiji je pristup prirodnim resursima ograničen ili ugrožen. Kako Endrju Dobson (Andrew Dobson 1995, 2004) tvrdi, o ovim regulacijama moramo da mislimo kao o formi građanstva, jer je pristup zajedničkom ekološkom prostoru nešto što se dotiče svih građana i čemu se mora prići kao političkom i pravnom pitanju. Iako svi ljudi sveta, kao građani ma koje političke zajednice, naseljavaju istu ekološku zajednicu i zavise od nje, dostupnost i upotreba prirodnih resursa nisu jednaki za sve, kao što ni distribucija tih resursa nije ravnomerna. Stoga bi regulatorni mehanizmi ekološkog građanstva nametnuli obavezu i zahteve za reparacijom onima koji proizvode veći ekološki otisak (subjekti ovog modela građanstva koji se fokusira na obaveze, bile bi prevashodno države).

Drugi primer modela globalnog građanstva, koji takođe stavlja snažniji naglasak na obaveze, jeste predlog Isina i Tarnera (Isin and Turner 2007) da se uspostavi globalni sistem oporezivanja na razičite oblike međunarodne mobilnosti, čime bi se uspostavio međunarodni fond za otklanjanje posledica globalnih katastrofa, što bi, istovremeno, ojačalo institucije prava i obaveza građana sveta:

Kada bi ljudi počeli, makar i simboličnim svotama, da plaćaju za svoja prava i da doprinose, kroz poreze, zajedničkom dobru na globalnom nivou, ljudska prava bi postala opipljivi deo svakodnevnog života. „Obični ljudi“ osećali bi se uključeni u globalne projekte prevencije gladi i suše i počeli bi i da se ponašaju kao kosmopolitski građani. Bez kosmopolitskog sistema oporezivanja, UN će i dalje ostati pretežno zavisne od finansiranja i velikodušnosti SAD, što je i onako u opadanju. Bez ovih promena, ljudska prava će se izložiti kritici da su lažna prava jer ne odgovaraju nikakvim obavezama. (isto: 16)

Ovaj kratki pregled različitih spojeva građanstva i solidarnosti ponajbolje govori na pomalo neuobičajen način, pošto se jedan od njegovih glavnih atributa nije potencirao: reč je naime o internacionalizmu.

To je stoga što solidarnost ima specifičnu ulogu u jačanju osećaja pripadnosti *unutar* građanstva. Imajući to u vidu, čak i uz priznanje da je solidarnost nezamenjivo *retoričko* sredstvo u izgradnji različitih modela građanstva (nacionalnom, socijalnom, multikulturnom, globalnom, itd.), možda bismo mogli tvrditi da je ono zapravo *nesamerljivo* s pojmom građanstva. Građanstvo je istovremeno i inkluzivan i isključujući pojam, jer „ono u sebi otelovljuje legalizovanu diskriminaciju, s obzirom da pretpostavlja legitimnu distinkciju između građana i ne-građana“ (Dedić, Jalušić and Zorn 2003: 25). Izuzetak bi mogla biti dva pomenuta modela globalnog građanstva, ali se ovde mora naglasiti da oni predstavljaju samo teorijske modele, koji se pritom – uz brojne druge koncepte složenice koji opisuju „alternativna“ građanstva – često kritikuju, uz insistiranje da građanstvo kao pojam može biti primenjiv samo na realno postojeće političke zajednice, te da je zapravo koristan samo onda kada se odnosi na statute i prava koje reguliše konkretna država (Joppke 2007; Oommen 1997).

Može li onda solidarnost igrati konstitutivnu ulogu u izgradnji društvenih i političkih odnosa ako su granice koje određuju ko je uključen, a ko isključen, unapred određene? Ili možemo tvrditi da političko *angažovanje* solidarnosti zapravo instrumentalizuje njene moćne konotacije da bi se zamaskirali *drugi* politički motivi? Na ovaj način, međutim, pokrećemo problematičnu raspravu o tome da postoji *prava priroda* solidarnosti koju bi bilo moguće angažovati na drugačiji, neisključujući način. No, i tad bismo se morali opet upitati: da li bi to moglo biti s ciljem kreiranja političke zajednice, s obzirom da ona, čini se, nužno podrazumeva (isključujuće) granice? Ili treba da ostavimo otvorenom mogućnost da građanstvo bude primenjivo na globalne, transnacionalne kontekste? U delu koji sledi fokusiraću se na samu solidarnost, na ono što bi moglo da bude obuhvaćeno ovim pojmom, posle čega ću se opet vratiti pitanju njenog odnosa prema građanstvu.

Kakva vrsta angažmana se podrazumeva pod solidarnošću i ima li ona kapacitet za izgradnju političkih institucija?

S obzirom na pitanja koja su do sada postavljena, valjalo bi pokušati odgovoriti i na sledeće važno pitanje: koji su to odnosi za koje možemo reći da imaju formu solidarnosti? Čini mi se da prvo treba razlučiti so-

lidarnost od drugih oblika empatijskog ponašanja. Razmatrajući razlike između sažaljenja, saosećanja i solidarnosti Hana Arendt (Hannah Arendt) u svojoj knjizi *O revoluciji* zapaža sledeće:

Ljudi se iz sažaljenja okreću prema *hommes faibles*, ali iz solidarnosti uspostavljaju, s namerom i nepristrasno, interesnu zajednicu s potlačenima i izrabljivanima ... Jer je solidarnost, budući da sudeluje u razumu, samim tim i u opštosti, u stanju da konceptualno obuhvati mnoštvo; ne samo mnoštvo klase ili nacije, ili naroda, već u krajnjoj instanci čitavog čovečanstva ... Terminološki govoreći, solidarnost je princip koji može da inspiriše i rukovodi akcijom, saosećanje je jedna od strasti, a sažaljenje je sentiment. (Arendt 1990: 88–89).

Ono što izdvaja solidarnost u odnosu na druge empatijske impulse nisu samo razlike u tipu afekta i akcije, već i *vrsta odnosā* koje solidarnost uspostavlja. Pogledajmo, dalje, kako solidarnost možemo razlikovati od milosrđa. Ključna i definišuća karakteristika solidarnosti, želim da tvrdim, jeste implicitno *nivelisanje* koje se odvija između aktera obuhvaćenih solidarnim odnosima. Upravo ovde leži razlika između milosrđa i solidarnosti – u principu jednakosti. Milosrđe ne podrazumeva kritiku postojećih hijerarhija; ono samo „propisuje“ poželjnu etiku ponašanja onima koji se nalaze na višim stepenicama društvene i ekonomske lestvice. Solidarnost pak izranja iz situacija u kojima ljudi prepoznaju jedni druge kao jednake, stvorene da uživaju ista prava i iste životne standarde. Kada reagujemo iz solidarnosti sa drugima to obično činimo kako bismo ublažili ili otklonili neku nepravdu ili kako bismo odgovorili na njene posledice (bilo da je za njih odgovoran čovek ili priroda). Stoga, možemo zaključiti da solidarnost počiva na društvenim vrednostima jednakosti i pravde, upletenih u celinu s obzirom da se iz perspektive solidarnog delovanja pravedni poredak definiše kao poredak jednakosti.

Ovome bih dodala da solidarnost vidim i kao delovanje (ili kao uslov za delovanje i življenje, za suživot) koje podrazumeva da istovremeno *dajemo* nešto i *odričemo* se nečeg (dakle, opet je na delu nivelisanje). Biti solidaran sa onima kojima je to potrebno podrazumeva da delimo njihovu poziciju ili iskustvo, da uzimamo učešća u njihovoj situaciji. To pak znači, da solidarno delovanje ne mora uopšte biti delovanje (u smislu aktivnosti). Ponekad je upravo *nedelovanje*, odbijanje da se dela ili uče-

stvuje, pravi način da se iskaže solidarnost. U jednom nedavnom intervjuu, na pitanje „Šta za vas znači pojam solidarnosti?“ Džudit Batler (Judith Butler) je odgovorila: „Pojam solidarnosti znači da ostajete u grupi sa drugima zato što delite osećaj revolta ili nepravde i želite promenu sveta i ostajete u toj grupi mada možda ne volite te ljude i to može biti teško, traži mnogo vremena, znači provoditi vreme sa ljudima koje ne morate nužno da volite, traži odricanje od jednostavnosti vašeg privatnog života ... ali znači ostati u grupi i ostati zajedno da biste postigli taj cilj“.⁴ Solidarnost, dakle, ograničava naše individualno delovanje, naglašavajući veću važnost grupnog cilja ili principa, koje delimo s drugima. Drugim rečima, solidarnost uvek implicira i neku vrstu *komunalizma*.

Vraćajući se na pitanje građanstva – i uzimajući u obzir njegova različita značenja, kao i problem solidarnog delovanja *unutar* njegovih okvira – želim ponovo da razmotrim pitanje: kakva je priroda odnosa između solidarnosti i građanstva, i možemo li graditi građansku zajednicu delajući prema principima solidarnosti?

Pošto se građanstvo i dalje pretežno misli prevashodno s obzirom na državu kao definišući okvir, počecu od tog „tradicionalnog“ shvatanja ove institucije koje podrazumeva ustavno definisane statuse i prava, kao i pravno regulisane odnose između državljana jedne političke zajednice. Građanstvo – shvaćeno kao skup prava i obaveza unutar države – ima skoro asimptotski odnos s jednakošću, težeći da je dostigne kao svoj utemeljiteljski ideal, ali neprestano proizvodeći unutrašnje hijerarhije i klase ne-sasvim-jednakih građana. Solidarnost se tako nalazi u tenziji s građanstvom, ne samo s obzirom na isključujuću prirodu ovog potonjeg (isključenje stranaca), već i u užem smislu, s obzirom na neuspeh da se u stvarnosti dostigne puna jednakost statusa, prava i identiteta svih građana. Takođe, unutar ovog modela (nacionalnog/državnog), čini se da solidarnost u najboljem slučaju može da figurira kao korektivni ideal, kao opomena da nam je potrebno inkluzivnije građanstvo u kome različiti identiteti ne bi bili ušančeni, već bi zajedno, isprepletani, izgrađivali deljeni politički identitet. Pa ipak, formula za koegzistenciju političkih sloboda i društvene jednakosti još nije pronađena. Model socijalnog građanstva države blagostanja, prema mom je mišljenju (koliko god to pesimistički moglo da zvuči) najviša tačka koju može doseći institu-

⁴ Ceo intervju može se naći na: <http://www.rwfund.org/2015/11/25/judith-butler-zadrzati-fokus/>, pristupljeno 20. marta 2016.

cionalizacija solidarnosti *unutar* nacionalne države – podrazumevajući sistem oporezivanja i distribucije resursa koji bi se oslanjali na intergeneracijsku, interregionalnu, društvenu i ekonomsku solidarnost. Najveće pretnje po takav model jesu politički i ideološki narativi, danas oličeni u imperativu mera štednje, kao i narativi o promenama „etničkih i kulturnih ravnoteža“. Ovde se treba priseliti opasnosti koju sobom nosi „destruktivna ‘mi protiv njih’ solidarnost“ kako ju je nazvao Ričard Senet (Richard Sennett): „Perverzna moć solidarnosti, u svojoj ‘mi protiv njih’ formi, i dalje živi u građanskim društvima liberalnih demokratija, kao na primer u evropskim stavovima prema etničkim imigrantima za koje se tvrdi da ugrožavaju društvenu solidarnost, ili u američkim zahtevima za povratkom ‘porodičnim vrednostima‘“ (Sennett 2013: 279). U tom smislu, Rorti (Rorty) je bio u pravu kada je isticao da su „osjećaji solidarnosti nužno stvar pitanja koje nam se to sličnosti i nesličnosti nameću kao izrazite, kao i da je ta izrazitost funkcija povijesno kontingentnog konačnog vokabulara ... pokušavamo proširiti naš smisao riječi ‘mi’ na ljude za koje smo porethodno mislili kao ‘oni‘“ (Rorty 1995: 208). U svakom slučaju, solidarnost unutar ovog okvira (građanstva vezanog za državu) može figurirati samo u svom „slabom“ značenju, s obzirom da ostaje omeđena granicama države. U tom smislu, ona je izložena i gubitku svoje argumentacijske snage kada se sučeli s „pretnjama“ koje se predstavljaju kao „spoljne“ (koje dolaze izvan granica).

Međunarodna (internacionalna, nad-državna) solidarnost bolje odražava ideale jednakosti i pravde, budući da se odnosi na politički prostor koji prevazilazi nacije-države i idealno obuhvata celo čovečanstvo. Nema sumnje da i akcije međunarodne solidarnosti nose politički kapacitet – da mogu stvarati institucionalne veze i podrivati postojeće odnose moći (i uspostavljati neke nove). Ali uz ovo dolaze i značajna ograničenja s obzirom na kratkotrajnost ovakvih poduhvata – koji obično ne proizvode trajne političke formacije, kamoli političke zajednice – i s obzirom na činjenicu da one ne mogu značajnije da podriju delovanje *državnih* institucija, koje i dalje ostaju primarno mesto političke moći koja upravlja našim statusima, mobilnošću i fundamentalnim pravima koje uživamo.

Konačno, treba razmotriti i modele međunarodnog, globalnog građanstva – bez obzira na kritiku da previše „rastežu“ koncept građanstva – i tip veze koja se može generisati između njih i solidarnosti. U njima se raspravlja o pravima, obavezama, statusima, te se uzimaju u obzir globalni

uslovi za univerzalna prava građana – samim tim, oni predstavljaju pokušaje, makar i vrlo ograničene, da se definiše *globalna zajednica građana*. Ideje o kosmopolitskom građanstvu Isina i Tarnera, na primer, zvuče vrlo primereno današnjem trenutku kada se suočavamo s jednom od najvećih izbegličkih kriza u modernoj istoriji. Kada putujemo ili kada se selimo u stranu zemlju, napuštamo jedan režim zaštite građanskih prava i ulazimo u drugi, zadržavajući neka od prava iz prethodnog režima i očekujući adekvatnu pravnu zaštitu u režimu u koji stupamo. To je bar ono što *neki od nas* očekuju i dobijaju. Ova prava na mobilnost, na slobodno putovanje i prateću zaštitu ličnih interesa uzimamo zdravo za gotovo, kao već osvojene i neupitne slobode. Pa ipak, u trenutnom istorijskom momentu svedočimo brutalnim ograničenjima slobode kretanja, zaštiti ljudskih prava i prava na azil. U debatama koje okružuju izbegličku krizu u Evropi, pitanje troškova prihvata izbeglica često se poteže i nudi kao opravdanje za odbijanje angažovanijeg pristupa i prihvata ljudi. I iako to nije jedino sporno pitanje, dogovor koji su postigle EU i Turska, u martu 2016. godine, nedvosmisleno potvrđuje da masovniji prihvata ljudi ima svoju cenu.⁵ Ukoliko bi bilo moguće postići konsenzus na globalnom nivou da ljudske sudbine ni pod kojim uslovima ne bi smele biti predmet budžetskih pregovora, ne bi li onda imalo smisla razviti međunarodni sistem oporezivanja – globalne mobilnosti ljudi, robe i kapitala – koji bi privilegiju *nekih* ljudi pretvorio u solidarni fond za ostale? Za ovakav model bi se moglo reći da u sebi sadrži elemente i građanstva i solidarnosti. Pa ipak, i on ima izvesna ograničenja, jer ne podrazumeva deljenje zajedničkog iskustva, uslova života, te podržava ideje jednakosti i pravde na vrlo ograničen način. Stoga bi i on podrazumevao solidarnost u „slabijem“ značenju, lišenu neposrednog angažovanja i direktnog učešća.

Građanstvo i solidarnost u „punijem“ značenju kao da teško pronalaze način da funkcionišu združeno, iako nesumnjivo dele pojmovnu srodnost, i iako je njihova veza ključna za promišljanje politički transformativnog potencijala solidarnosti. Unutar građanstva, njegov suštinski ideal jednakosti mora biti forumulisan na takav način da ne proizvodi napetost između jedinstva i inkluzivnosti – kako se ne bi u ime jedinstva pravdale mere kontrole pristupa zajednici (imigracije), a plu-

⁵ Dogovor podrazumeva da će EU isplatiti 3 milijarde evra turskoj vladi. Videti: <http://www.bbc.com/news/world-europe-35854413>, pristupljeno 21. marta 2016.

ralno društvo krivilo za oslabljeno jedinstvo. Što se pak privlačne snage solidarnosti tiče, njenog univerzalizma i težnje ka celo-čovečanskom obuhvatu, ne treba olako pretpostaviti da je reč o imanentnom svojstvu: solidarnost je *proces* zajedničkog napora i zajedničkog rada za koji je ispravnije reći ne da počiva na bilo kakvoj univerzalnoj pretpostavci, već da je on sam „univerzalizujuća politička relacija“ (Featherstone 2012: 38) usidrena u pojmovima prava, statusa i osećaja deljene pripadnosti – pojmovima koje na najpotpuniji način izražava upravo institucija građanstva.

Reference

- Arendt, Hannah (1951), *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt, Brace & Co.
- Arendt, Hannah (1990), *On Revolution*, London: Penguin Books.
- Arnsperger, Christian and Yanis Varoufakis (2003), „Toward a Theory of Solidarity“, *Erkenntnis* 59 (2): 157–188.
- Balibar, Etienne (1988), „Propositions on citizenship“, *Ethics* 98 (4): 723–730.
- Barry, Brian (2001), *Culture and Equality. An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2013), „Solidarity: A Word in Search of Flesh“, *Eurozine*, internet magazin: <http://www.eurozine.com/articles/2013-05-08-bauman-en.html> (pristupljeno 20. marta 2016).
- Bayertz, Kurt (prir.) (1999), *Solidarity*, New York: Springer.
- Bosniak, Linda (2000), „Citizenship Denationalized“, *Indiana Journal of Global Legal Studies* 7: 447–509.
- Brubaker, Rogers (1992), *Citizenship and nationhood in France and Germany*, Cambridge: Harvard University Press.
- Carens, Joseph (2000), *Culture, Citizenship, and Community. A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness*, Oxford: Oxford University Press.
- Dedić Jasminka, Vlasta Jalušić and Jelka Zorn (2003), *The Erased: Organized Innocence and the Politics of Exclusion*, Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Dobson, Andrew (1995), *Green political thought*, London: Routledge.

- Dobson, Andrew (2004), „Ecological citizenship“, Izlaganje predstavljeno na konferenciji *Western Political Science Association*, Portland, Oregon, SAD, 11. mart 2004.
- Durkheim, Émile (1991), *The Division of Labour in Society*, London: Macmillan.
- Featherstone, David (2012), *Solidarity. Hidden Histories and Geographies of Internationalism*, London: Zed Books.
- Fraser, Nancy (1995), „From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a ‘Post-Socialist’ Age“, *New Left Review* 212 (1): 68–93.
- Fraser, Nancy (1997), *Justice Interruptus: Critical Reflections on the ‘Postsocialist’ Condition*, New York and London: Routledge.
- Hechter, Michael (1988), *Principles of Group Solidarity*, Oakland: University of California Press.
- Isin, Engin F. and Bryan S. Turner (2007), „Investigating Citizenship: An Agenda for Citizenship Studies“, *Citizenship Studies* 11 (1): 5–17.
- Joppke, Christian (2007), „Transformation of Citizenship: Status, Rights, Identity“, *Citizenship Studies*, 11 (1): 37–48.
- Joseph, Jonathan (2013), „Resilience as embedded neoliberalism: a governmentality approach“, *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 1 (1): 38–52.
- Kymlicka, Will (1995), *Multiculturalism: A liberal theory of minority rights*, Oxford: Clarendon Press.
- Kymlicka, Will and Wayne Norman (1995), „Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory“, u Ronald Beiner (prir.), *Theorizing Citizenship*, Albany: State University of New York, 283–322.
- Kymlicka, Will (2009) „The Multicultural Welfare State?“, u Peter A. Hall and Michele Lamont (prir.), *Successful Societies: How Institutions and Culture Affect Health*, Cambridge: Cambridge University Press, 226–253.
- Marion Young, Iris (1989), „Polity and group difference: A critique of the Ideal of Universal Citizenship“, *Ethics* 99 (2): 250–274.
- Marshall, T. H. (1998), „Citizenship and social class“, u Gershon Shafir (prir.), *The citizenship debates*, Minnesota: University of Minnesota Press, 93–111.
- Nash, Kate (2000), *Contemporary political sociology. Globalization, politics, and power*, Oxford: Blackwell.

- Oommen, Tharailath K. (1997), *Citizenship, Nationality and Ethnicity. Reconciling Competing Identities*, Cambridge: Polity Press.
- Phillips, Anne (1991), *Engendering democracy*, Cambridge: Polity Press.
- Pocock, J. G. A. (1998), „The ideal of citizenship since classical times“, u Gershon Shafir (prir.), *The citizenship debates*, Minnesota: University of Minnesota Press, 31–41.
- Rorty, Richard (1995), *Kontingencija, ironija i solidarnost*, Zagreb: Naprijed (prev. Karmen Bašić).
- Scholz, Sally J. (2008), *Political Solidarity*, University Park: Penn State University Press.
- Sennett, Richard (2013), *Together. The Rituals, Pleasures & Politics of Cooperation*, London: Penguin Books.
- Shafir, Gershon (1998), „Introduction: The Evolving Tradition of Citizenship“, u Gershon Shafir (prir.), *The citizenship debates*, Minnesota: University of Minnesota Press, 1–28.
- Soysal, Yasemin Nuhoğlu (1998), „Toward a Postnational Model of Membership“, u Gershon Shafir (prir.), *The citizenship debates*, Minnesota: University of Minnesota Press, 189–217.
- Vasiljević, Jelena (2016), *Antropologija građanstva*, Beograd i Novi Sad: IFDT i Mediterran.
- Wiener, Antje (1999), „From *Special* to *Specialized* Rights: The Politics of Citizenship and Identity in the European Union“, u Michael Hanagan and Charles Tilly (prir.), *Extending citizenship, reconfiguring states*, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 195–227.